

І. Наумець,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та криміналістики
Академії Державної пенітенціарної служби України

КЛАСИФІКАЦІЯ ОБСТАВИН, ЩО ПОМ'ЯКШУЮТЬ ТА ОБТЯЖУЮТЬ ПОКАРАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми та її актуальність. Належний розгляд питання про класифікацію обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання є частиною вирішення питання про соціальне та правове значення інституту обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Його розгляд дозволить показати особливості цього інституту, його спрямованість.

Загалом, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, перш за все є підставою для призначення більш суворого або менш суворого покарання і підлягають встановленню та врахуванню при постановленні вироку. Між тим, особливість вказаних обставин, як одного з критеріїв загальних засад призначення покарання, залежить від правильного розуміння їх суб'єктами правозастосовної діяльності.

У теорії кримінального права питання про класифікацію обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання є одним із найбільш проблемних. Адже обрання критерію класифікації залежить від наукової та практичної мети, що ставить перед собою особа, яка таку класифікацію здійснює. Разом з тим, групування вказаних обставин за тим чи іншим критерієм мало би визначити їх вплив на ієрархію цих обставин, на їх порядковий номер у переліку, на порядок їх викладу в науковій та навчальній літературі. Однак, у межах запропонованих законодавцем переліків ч. 1

ст. 66 та ч. 1 ст. 67 КК України важко знайти підстави для здійснення класифікації за винятком порядку, в якому вони відображені у ч. 1 ст. 66 та ч. 1 ст. 67 КК України і залежно від обов'язкового врахування судом при призначенні покарання.

У зв'язку з цим важливо дослідити існуючі в теорії кримінального права критерії класифікації обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання і визначити її вплив на застосування вказаних обставин при кваліфікації кримінальних правопорушень та призначенні покарання за їх вчинення.

Аналіз останніх досліджень.

Загалом, у теорії кримінального права обставинам, що пом'якшують та обтяжують покарання, приділяється значна увага, що свідчить про їх важливе кримінально-правове значення загалом та в системі загальних засад призначення покарання, зокрема. Дослідження питань, пов'язаних із обставинами, що пом'якшують і обтяжують покарання, доволі широко здійснювалося в науці кримінального права, зокрема в контексті робіт, які стосуються особливостей призначення покарання. Сюди входять наукові роботи М. М. Бабаєва, М. І. Бажанова, Г. К. Буранова, С. А. Велієва, Г. С. Гаверова, С. С. Галкіна, Л. В. Горбунової, І. І. Гореліка, В. К. Грищука, Л. О. Долиненко, Т. А. Денисової, Д. С. Дядькіна, В. І. Зубкова, Т. І. Іванюк, Є. В. Кабурєєва, І. І. Карпеця,

О. О. Кваши, А. П. Козлова, Ю. О. Крasiкова, Г. А. Крігера, Л. Л. Круглікова, Н. Ф. Кузнецової, О. А. Михалю, О. О. Мяснікова, Г. П. Новосьолова, В. В. Полтавець, Л. О. Прохорова, Т. В. Сахарук, М. О. Скрябіна, В. І. Ткаченко, В. І. Тютюгіна, Л. М. Федорак, І. М. Федорчак, П. Л. Фріса, Г. І. Чечеля. Однак значна кількість важливих аспектів щодо класифікації обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, потребують аналізу та дослідження.

Метою статті є визначення та аналіз критеріїв класифікації обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання в доктрині кримінального права та встановлення їх значення для практичного застосування правозастосовними органами і судом.

Виклад основного матеріалу.

У доктрині кримінального права питання щодо класифікації обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, вирішується неоднозначно, адже класифікуються вони за різними критеріями. Причому в основу класифікації закладаються їх найбільш вагомні критерії, які допомагають відобразити найважливіші якості та зв'язки обставин, що підлягають класифікації та їх складових.

У переважній більшості, залежно від впливу обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, на об'єктивні та суб'єктивні ознаки вчиненого кримінального правопорушення, тяжкість кримінального правопорушення, характеристику особи винного тощо, криміналісти виокремлюють серед обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, дві основні групи: 1) такі, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; 2) такі, що характеризують особу винного [1, с. 135].

Зважаючи на те, що обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання у першу чергу впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, а також пов'язані з особою винного, саме з цими скла-

довими пов'язано більшість критеріїв класифікації таких обставин.

Разом з тим, ні особа винного, ні ступінь тяжкості кримінального правопорушення, ні обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, не можуть бути підставою для кримінальної відповідальності, оскільки вони лежать за межами складу кримінального правопорушення. Тим часом, не можна стверджувати, що поняття, що розглядаються, не мають жодного впливу на кримінальну відповідальність – у процесі індивідуалізації покарання вони конкретизують, уточнюють його розміри.

Саме співвідношення характеру та ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення, тяжкості кримінального правопорушення, особи винного, та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, багато науковців клали в основу класифікації таких обставин. Одні класифікували їх на такі, що стосуються 1) об'єктивних і суб'єктивних властивостей суспільно небезпечного діяння, 2) особи суб'єкта, 3) причин і умов вчинення кримінального правопорушення. Інші поділяли їх на обставини, що характеризують: 1) діяння і 2) особу [2, с. 92-93]. Л. Л. Кругліковим запропоновано класифікацію з поділом всіх обставин на дві різні за змістом групи. На думку цього автора, обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, потрібно поділяти на обставини, що характеризують 1) ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення та особу винного та 2) лише особу винного [3, с. 34].

Висловлено також думку про можливість класифікації всіх обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, на 4 групи, що характеризують 1) суспільну небезпеку кримінального правопорушення, 2) особу винного, 3) суб'єктивні властивості кримінального правопорушення, 4) об'єктивні властивості кримінального правопорушення. Разом з тим, запропоновано тричленну класифікацію на обста-

вини, що стосуються: 1) об'єктивних властивостей кримінального правопорушення, 2) суб'єктивних властивостей діяння, 3) характеристики особи суб'єкта кримінального правопорушення [4, с. 39].

О. О. Мясніков здійснюючи класифікацію обставини, що пом'якшують покарання, пропонує поділити їх на три групи: 1) обставини, що пом'якшують покарання й суттєво знижують ступінь суспільної небезпечності діяння та особи (наприклад, активне сприяння розкриттю злочину); 2) обставини, що мають відносно менший вплив на ступінь суспільної небезпечності діяння й особу винного (наприклад, протиправність або аморальність поведінки потерпілого); 3) зовнішньо нейтральні обставини, що не впливають на зниження суспільної небезпечності та особу винного, але враховуються, виходячи з гуманістичного підходу до особи, або з метою досягнення соціальної справедливості (наприклад, вагітність, наявність малолітніх дітей у винного) [5, с. 32–34].

Усі наведені різновиди класифікації обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, об'єднували дві наукові позиції у вирішенні цього питання. Так, одні автори, як уже зазначалося, пропонували класифікувати обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, на дві групи, що: 1) характеризують ступінь тяжкості кримінального правопорушення і 2) характеризують особу винного [1, с. 135]. Інші автори пропонували поділити обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, на три групи, що характеризують: 1) ступінь суспільної небезпеки діяння; 2) обставини, що стосуються особи суб'єкта, і 3) обставини, що стосуються причин і умов з якими пов'язаний цей злочинний прояв [6, с. 24].

Названі класифікації звичайно мають право на існування, проте вони мають умовний характер, бо запропоновані класифікації обставини, що

пом'якшують та обтяжують покарання, найчастіше залежать від цілей, котрим вони були підпорядковані [5, с. 32]. Поділити на певні підгрупи з метою індивідуалізації покарання розглянуті обставини неможливо, бо одні й самі обставини одночасно можуть характеризувати і діяння, і особу винного, оскільки особистісні особливості проявляються у поведінці, зокрема, у злочинному діянні. Крім того, віднесення тієї чи іншої обставини до окремих елементів складу кримінального правопорушення, як правило, не сприяє з'ясуванню змісту та сенсу кожної обставини, що пом'якшує та обтяжує покарання. Справа в тому, що багато з них одночасно характеризують і об'єктивні, і суб'єктивні властивості вчиненого кримінального правопорушення.

Як слушно зазначала Ю. Б. Мельникова, законодавець у сфері кримінального права ніяк не може абстрагуватися від властивостей особи людини, яка вчинила суспільно небезпечно та протиправне діяння. Іншими словами, обставини, що характеризують особу винного (як пом'якшуючі, так і обтяжуючі), одночасно в більшій (вчинення кримінального правопорушення у стані сильного душевного хвилювання або при перевищенні меж необхідної оборони) або меншій мірі (вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім, вагітною жінкою) характеризують ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, і навіть психічний стан винного в останній момент вчинення кримінального правопорушення. Разом з тим, така обставина, як умисне чи необережне вчинення кримінального правопорушення, характеризує ступінь суспільної небезпеки діяння, одночасно характеризує і особу винного. Тому прагнення ділити ці обставини шляхом точної вказівки у законі якоїсь однієї з їх функцій, принципово неправильно [7, с. 96].

Між тим, як уже зазначалося, на сьогодні обставини, що пом'якшують

та обтяжують покарання, можна класифікувати у тому порядку, в якому вони відображені у ч. 1 ст. 66 та ч. 1 ст. 67 КК України. Проте, такий підхід до класифікації теж не можна вважати правильним. Однак у ньому є цінність, яка виявляється у процесі викладання та вивчення обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, у межах освітніх програм закладів освіти, що спеціалізуються на підготовці фахівців-юристів.

Також зі змісту ст. ст. 66, 67 КК України досліджувані обставини можна поділити, залежно від обов'язкового врахування судом при призначенні покарання, на дві групи: а) до першої належать ті, які за будь-яких умов ураховуються як такі, що пом'якшують покарання (усі зазначені в ч. 1 ст. 66 КК України обставини) та обтяжують покарання (вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28); вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини; вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах; вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством; вчинення злочину з особливою жорстокістю; вчинення злочину загальнонебезпечним способом); б) другу групу утворюють ті обставини, які оцінюються як такі, що пом'якшують або обтя-

жують покарання, за розсудом суду, який має право, з обґрунтуванням свого рішення у вирокі та залежно від характеру учиненого кримінального правопорушення, визнати чи не визнати їх такими, що пом'якшують або обтяжують покарання. При цьому підставою для такого рішення суду є наявність чи, навпаки, відсутність зв'язку відповідної обставини з характером вчиненого кримінального правопорушення.

У кожному випадку при притягненні особи до кримінальної відповідальності та призначення їй відповідного покарання суд повинен виявити, встановити та врахувати усі обставини, що вплинули на вчинення кримінально-протиправне діяння або на особу винного. Разом з тим, потрібно зауважити, що крім обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, суд враховує інші загальні засади призначення покарання, що дає змогу забезпечити призначення справедливого покарання. Відтак, не врахування усіх передбачених кримінальним законодавством загальних засад призначення покарання може призвести до порушення принципу індивідуалізації покарання.

Однак подекуди обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання можуть не враховуватися при призначенні покарання. Така ситуація може мати місце коли обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, закріплені в статтях Особливої частини КК України, як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення. Проте, у будь-якому випадку такі обставини відображаються у вирокі суду і впливають як на кваліфікацію вчиненого, так і на вид та розмір покарання винному.

З огляду на те, що обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, згадуються не лише в Загальній частині КК України, але й відображені в статтях Особливої частини КК України, як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопору-

шення, Л. Л. Кругліков, поділяв зазначені обставини на дві групи. До першої відносить обставини, що включені як ознаки кваліфікованого складу кримінального правопорушення, до другої – обставини, що впливають на визначення виду та розміру покарання: 1) ті, які зазначені в Особливій частині КК України та відносяться до складу кримінального правопорушення, впливають на його кваліфікацію і тому в юридичній літературі їх називають кваліфікуючими ознаками; 2) обставини в буквальному змісті: вони названі у Загальній частині КК України та є інструментом для суду, сприяють призначенню правильного покарання у межах санкції статті Особливої частини КК України [8, с. 108].

Із запропонованою класифікацією погодитися не можна, адже розглядаючи питання про класифікацію обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, потрібно зазначити, що ч. 1 ст. 66 та ч. 1 ст. 67 КК України закріплюють перелік обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, а не обставини, що є ознаками певного складу кримінального правопорушення, які впливають на зменшення чи збільшення покарання в межах санкції статті. Така класифікація не дозволяє вирішити питання направленості інституту обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, не посприяє розумінню питання про їх ієрархію, та порядковий номер у переліку, закріпленому у ч. 1 ст. 66 та ч. 1 ст. 67 КК України.

Водночас, В. В. Полтавець вказує, що аналіз обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, передбачених ч. 1 ст. 66 та ч. 1 ст. 67 КК України, показує, що законодавчий перелік містить обставини, що так чи інакше відносяться до оцінки ознак, що характеризують суспільну небезпечність вчиненого кримінального правопорушення або особи винного, або одночасно і до кримінального правопорушення, і до особи винного. Саме це визначає їх правову природу

як обставин, що зумовлюють певне пом'якшення чи суворість покарання за конкретне вчинене кримінальне правопорушення конкретній особі, і тому повинно бути покладено критерієм поділу цих обставин на три групи: 1) обставини, що характеризують діяння; 2) обставини, що характеризують особу винного; 3) обставини, що характеризують одночасно діяння і особу винного [9, с. 164-165]. Вказана класифікація обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, допомагає правильно встановити значення кожної обставини та її роль в індивідуалізації покарання [9, с. 168].

У свою чергу Д. С. Дядькін поділяючи усі обставини на пом'якшуючі та обтяжуючі, групує їх у два розділи: 1) обставини, які впливають на суспільну небезпеку кримінально-протиправного діяння; 2) обставини, які впливають на суспільну небезпеку особи винного. Перший розділ охоплює три підгрупи: 1) обставини, що характеризують спосіб вчинення кримінального правопорушення; 2) обставини, що характеризують суспільно небезпечні наслідки; 3) обставини, що характеризують суб'єктивну сторону діяння. Другий розділ охоплює дві підгрупи обставин: 1) ті, що характеризують психофізичний стан особи; 2) ті, що характеризують соціально-правовий статус особи [10, с. 232]. Всі вказані підрозділи вичерпно охоплюють усю сукупність обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, в разі цього, розділяючи їх на ті, що вказані у законі, та ті, що не вказані в законі. Для кожної категорії обставин передбачені своєрідні форми оцінок у балах. Така оцінка передбачає, по-перше, визначення наявності певних обставин згідно з відповідними правилами, а по-друге, оцінку ступеня їх впливу шляхом присвоєння їм відповідного числового значення. Подібна система допоможе суб'єктам призначення покарання більш об'єктивно підходити до процесу виміру суспільної

небезпеки вчиненого суворістю покарання [11, с. 111].

Таким чином, наведені вище та інші точки зору щодо класифікації обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, мають право на існування, адже будь-яка правова класифікація має певною мірою умовний характер. Розмежування серед обставин, що пом'якшують покарання та обтяжують покарання, не мають абсолютного характеру й певні ознаки, скажімо обставин, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, також притаманні особі винного та навпаки. Виокремлення ж у правовому явищі певних частин, груп, категорій за спільними ознаками, вочевидь, сприяє більш ґрунтовному його розумінню, впровадженню та застосуванню, розширенню пізнання цих правових явищ як предмета, що досліджується. Саме тому з метою виявлення загальних та особливих ознак обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, визначення їх місця в загальних засадах призначення кримінального покарання потрібно підтримати багатфункціональність підстав класифікації таких обставин [12, с. 172].

Висновки. Підсумовуючи викладене, потрібно констатувати, що у юридичній літературі до сих пір відсутня однозначність щодо критеріїв та значення класифікації обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Незважаючи на те, що науковці обирали різні критерії для класифікації досліджуваних обставин, усі запропоновані класифікації обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, значною мірою умовні й не розкривають повною мірою змісту, значення та ролі досліджуваних обставин та не мають практичного значення. Багато запропонованих класифікацій суттєво відрізняються одна від одної через те, що в їх основу покладені різні критерії. Як результат

маємо доволі велику кількість пропозицій щодо самих критеріїв класифікації досліджуваних обставин.

Винятком є лише класифікація обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, яка законодавчо здійснена ст. ст. 66, 67 КК України. Відповідно до такої класифікації, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, можна поділити на дві групи: 1) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, які суд у всіх випадках, коли вони є наявними у справі, враховує при призначенні покарання; 2) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, які суд має право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення не визнавати такими, що обтяжують покарання мотивувавши своє рішення у вирокі.

У статті досліджено питання класифікації обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, проаналізовано критерії такої класифікації та встановлено їх значення при призначенні покарання, що відіграє важливу роль як у кримінально-правовому регулюванні суспільних відносин в цілому, так і в ефективній реалізації покарання за вчинене кримінальне правопорушення, зокрема.

У роботі дано належну правову оцінку різним видам класифікації обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, їх ролі у забезпеченні належної правової оцінки кримінально протиправного діяння.

Констатовано, що у переважній більшості, залежно від впливу обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, на об'єктивні та суб'єктивні ознаки вчиненого кримінального правопорушення, тяжкості кримінального правопорушення, характеристику особи винного тощо, криміналісти виокремлюють серед обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, дві основні групи – обста-

вини, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і обставини, що характеризують особу винного.

Аргументовано, що пропоновані різними науковцями класифікації звичайно мають право на існування, проте вони мають умовний характер, бо найчастіше залежать від цілей, котрим вони були підпорядковані. Тобто, обрання критерію класифікації обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, залежить від наукової та практичної мети, що ставить перед собою особа, яка таку класифікацію здійснює. Таке групування досліджуваних обставин за тим чи іншим критерієм спрямоване на визначення їх впливу на ієрархію цих обставин, їх порядковий номер у переліку, порядок їх викладу в науковій та навчальній літературі.

За результатами аналізу обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, передбачених ч. 1 ст. 66 та ч. 1 ст. 67 КК України, зроблено висновок, що законодавчий перелік містить обставини, що так чи інакше відносяться до оцінки ознак, що характеризують суспільну небезпечність вчиненого кримінального правопорушення або особи винного, або одночасно і до кримінального правопорушення, і до особи винного. Саме це визначає їх правову природу як обставин, що зумовлюють певне пом'якшення чи суворість покарання за конкретне вчинене кримінальне правопорушення конкретній особі, і тому повинно бути покладено критерієм поділу цих обставин на три групи – обставини, що характеризують діяння; обставини, що характеризують особу винного; обставини, що характеризують одночасно діяння і особу винного. Дана класифікація сприяє правильному встановленню значення кожної обставини, що пом'якшує

чи обтяжує покарання, та її ролі в індивідуалізації покарання.

Ключові слова: обставини, що пом'якшують покарання, обставини, що обтяжують покарання, призначення покарання, класифікація, критерії класифікації, ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характер суспільної небезпеки, особа винного.

Naumets I. Classification of mitigating and aggravating circumstances in criminal law

The article examines the issue of classification of mitigating and aggravating circumstances, analyzes the criteria for such classification and establishes their significance when imposing punishment, which plays an important role both in criminal law regulation of social relations as a whole, and in the effective implementation of punishment for the committed criminal offence, in particular.

The work provides a proper legal assessment of various types of classification of mitigating and aggravating circumstances, their role in ensuring a proper legal assessment of a criminally illegal act.

It was established that in the vast majority, depending on the impact of mitigating and aggravating circumstances on the objective and subjective characteristics of the committed criminal offense, the severity of the criminal offense, the characteristics of the guilty person, etc., criminologists single out among the mitigating circumstances improve and aggravate the punishment, two main groups – circumstances characterizing the degree of gravity of the committed criminal offense and circumstances characterizing the identity of the culprit.

It is argued that the classifications proposed by various scientists usually have the right to exist, but they are conditional in nature, because they often depend on the goals to which they were subordinated. That

is, the selection of criteria for the classification of mitigating and aggravating circumstances depends on the scientific and practical goal set by the person who carries out such classification. This grouping of researched circumstances according to one or another criterion is aimed at determining their influence on the hierarchy of these circumstances, their serial number in the list, the order of their presentation in scientific and educational literature.

According to the results of the analysis of the mitigating and aggravating circumstances of the punishment provided for in Part 1 of Art. 66 and Part 1 of Art. 67 of the Criminal Code of Ukraine, it was concluded that the legislative list contains circumstances that in one way or another relate to the assessment of the signs characterizing the social danger of the committed criminal offense or the person guilty, or both the criminal offense and the person guilty. This is what determines their legal nature as circumstances that lead to a certain mitigation or severity of punishment for a specific committed criminal offense to a specific person, and therefore should be set as a criterion for dividing these circumstances into three groups – circumstances characterizing the act; circumstances characterizing the identity of the culprit; circumstances characterizing both the act and the person of the culprit. This classification contributes to the correct establishment of the meaning of each circumstance that mitigates or aggravates the punishment and its role in the individualization of the punishment.

Key words: mitigating circumstances, aggravating circumstances, sentencing, classification, classification criteria, degree of severity of the criminal offense, nature of public danger, identity of the culprit.

Література

1. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: Класичний приватний університет. Запоріжжя: КПУ, 2009. 246 с.

2. Кузнецова Н. Ф., Куринов Б. А. Отягчающие и смягчающие обстоятельства, учитываемые при определении меры наказания. Применение наказания по советскому уголовному праву. 1958. С. 92–96.

3. Ткаченко В., Стрельников А. Ответственность за преступления с отягчающими обстоятельствами. Законность. 1995. № 4. С. 33–36.

4. Чечель Г. И. Смягчающие ответственность обстоятельства и их значение в индивидуализации наказания. Саратов: Издательство Саратовского университета, 1978. 164 с.

5. Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике. Москва: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002. 240 с.

6. Анашкин Г. Обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность. Советская юстиция. 1980. № 6. С. 22–24.

7. Мельникова Ю. Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. 120 с.

8. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (Вопросы теории). Воронеж: Воронежский университет, 1985. 166 с.

9. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України: монографія. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. 241 с.

10. Дядькин Д. С. Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход. СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. 590 с.

11. Федорчук І. М. Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 240 с.

12. Чупринський Б. Вплив кількох обставин, що пом'якшують покарання, та неповнолітнього віку особи на істотне зниження ступеня тяжкості вчиненого злочину. Історико-правовий часопис. 2016. № 2 (8). С. 170–175.

